

ПРОБЛЕМА ІДЕНТИЧНОСТІ У ТВОРАХ ВАЛЕРІЯ ШЕВЧУКА

У даній статті проаналізовано твори Валерія Шевчука з різних періодів його творчості. Новела «Цяцьки» (1960) та оповідання «N-був» (2006) презентують проблему ідентичності особистості як шлях до її формування. Питання ідентичності приходить із сфери психології та соціології, де ґрунтовні дослідження провели американські науковці Е. Еріксон, Дж. Мід, І. Гоффман та інші. Дослідивши поетику творів В. Шевчука, ми виділили два види ідентичності: Я-ідентичність (за класифікацією І. Гоффмана) та національну (за Е. Смітом). Зокрема, Я-ідентичність наявна в одній із перших новел письменника 1960 року, коли він тільки починав працювати з прозою, а національна – у творі першого десятиліття ХХІ століття.

Ключові слова: ідентичність, особистість, психологія, Я-ідентичність, поетика.

В данной статье проанализированы произведения Валерия Шевчука из разных периодов его творчества. Новелла «Игрушки» (1960) и рассказ «N-был» (2006) презентуют проблему идентичности личности как путь к ее форми-рованию. Вопрос идентичности приходит из сферы психологии и социологии, где глубокие исследования провели американские учёные Э. Эриксон, Дж. Мид, И. Гоффман и другие. Исследовав поэтику произведений В. Шевчука, мы выделили два вида идентичности: Я-идентичность (за классификацией И. Гоффмана) и национальную (за Э. Смитом). В частности, Я-идентичность присутствует в одной из первых новелл писателя 1960 года, когда он только начинал работать с прозой, а национальная – в произведении первого десятилетия ХХІ века.

Ключевые слова: идентичность, личность, психология, Я-идентичность, поэтика.

In this article the works of Valery Shevchuka taken from different periods of his creative activity are analyzed. The short stories «Toy» (in 1960) and «N-was» (in 2006) represent the problem of personality's identity as the way to its formation. The question of identity comes from the sphere of psychology and sociology, where serious research was done by the American scientists of E. Erikson, Dzh. Med, I. Goffman etc. Having analyzed the poetics of the works of V. Shevchuk we defined two types of identity: I-identity (according to I. Goffman's classification) and national (for E. Smith). In particular, I-identity is present in one of the first short stories of the writer published in 1960, when he only began to work with prose, and nationality – in the works of the first decade of ХХІ century.

Key words: identity, personality, psychology, I-identity, poetics.

Сучасний етап розвитку суспільства й особистості характеризується становленням останньої як людини мислячої, духовної, тотожної своїй культурі, нації, собі самій, а отже, особистості цілісної та стійкої. Одним із синонімів до слова тотожність є поняття ідентичності. Це одне із найважливіших ознак людини, без якої вона не може існувати як свідомо особистість. Ідентичність – це можливість індивіда зберігати та підтримувати нерозривність, єдність свого життя, усвідомлювати певні якості свого характеру, спосіб поведінки, індивідуальні особливості, власну думку про оточуючий світ та

своє місце в ньому. Дослідженнями ідентичності займаються психологи, соціологи. Серед американських науковців виділяємо Е. Еріксона («Ідентичність: юність и кризис») – психолога, автора поняття «криза ідентичності», соціологів – Дж. Міда («Разум, Я и Общество»), І. Гоффмана («Заметки об управлении испорченной идентичностью»), Е. Сміта («Національна ідентичність»); російська наука відома дослідженнями І. Кона («В поисках себя. Личность и её самопознание»), В. Століна («Предмет и задачи психологической науки и практики»), Н. Антонової («Проблема личностной

идентичности»). Жодне суспільство не зможе повноцінно функціонувати, якщо людина втратить почуття ідентичності з соціумом, народом, з історією свого народу. Тому проблема самоактуалізації особистості наразі проходить червоною ниткою не лише в психологічних чи соціологічних працях, але й у творах письменницького гатунку. У літературних творах усе так чи інакше базується довкола нації, залежить від неї і пояснюється нею. У центрі письменницького бачення стоїть людина, особистість, як національна істота, що ідентифікує себе з оточуючим середовищем і знаходить власне призначення в ньому. Сучасна українська література відома постаттю В. Шевчука – шістдесятника, письменника неobaroko, історика, філософа. Це людина, яка є невіддільною від рідної землі, історії, культури своєї нації. В. Шевчук не лише майстер художнього слова, але й глибокий дослідник традицій, культури українського народу. Тому проблема становлення та розвитку людини, її ідентичності є актуальною при аналізі творчості письменника. І як послідовник сквородинівської філософії, В. Шевчук обіграє у своїх творах його триступеневий процес самопізнання особистості.

Метою даної розвідки є аналіз новели В. Шевчука «Цяцьки» та оповідання «N-був» з метою виявлення в них проблеми ідентичності особистості.

Термін «ідентичність» з латинської мови перекладається як тотожний, однаковий, тому виявляється в зосередженості людини на собі, в отождненні її із соціальною групою, оточенням, у визначенні цінностей, соціальної ролі в суспільстві [3, с. 241]. Канадський науковець Ч. Тейлор наводить власне визначення ідентичності: «Ідентичність – це хто ми, звідки ми є. Власне це те підґрунтя, на якому наші смаки та бажання, думки та прагнення набувають смислу [5, с. 36]». Кожен із дослідників, котрий займається дослідженням питання ідентичності виділяє свої види цього явища. Наприклад, американський соціолог Ч. Гордон виокремлює ставеву, етнічну, політичну, професійну та ідентичність членства; Е. Еріксон – групову та психо-соціальну; Дж. Мід – усвідомлювану та неусвідомлювану ідентичність; І. Гоффман – соціальну, особистісну та Я-ідентичність, Е. Сміт – національну. Саме класифікацію І. Гоффмана та Е. Сміта ми і застосовуємо при аналізі творів В. Шевчука, зокрема національну та Я-ідентичність.

Новела «Цяцьки» написана в грудні 1960 року, коли письменник робив перші кроки в роботі над прозою. Цей рік у житті В. Шевчука ознаменувався входженням до нової національно свідомої когорти молодшої інтелігенції, яка отримує назву «шістдесятники». Сам письменник згадує: «...в 1960 році я почав намацувати свою нову дорогу – в прозу. І справді, в цей рік було написано кілька оповідань, не всі збереглися... [6, с. 99]». Новела «Цяцьки» є одним із перших творів В. Шевчука, в якому він зробив перші спроби в жанрі новели. Головний герой Борис – молодий чоловік, що починає замислюватися над власним призначенням

та місцем у цьому світі. Власне, ці думки приходять до нього, коли він спостерігає за звичайним мурашником: «Дивився і думав, що і життя схоже на мурашник: горбок лісового сміття, де метушаться верткі істоти, і їм нема ніякого діла до того, що вони купинка серед великого лісу, що зветься світом [7, с. 100]». Істотно, що цей мурашник нагадує місто чи містечко, а ті істоти – то люди, що бігають, повзають, живуть одним словом: «Бо що воно таке – оце наше життя? [7, с. 101]». Звертаючись до символіки мурашника, знаходимо бінарну характеристику: з одного боку, уособлення працьовитості та колективізму, з іншого – негативний, деструктивний світ. Все, що оточує Бориса, нагадує йому купу сміття, цяцьки, якими бавиться людина, а з часом забуває про них. Та з часом кожен починає розуміти, що сенс людського буття не в танцях, компаніях чи роботі, а в тому ким ти є поряд з цими іграшками життя. Е. Еріксон зазначає, що ідентичність людини базується на двох, одночасно існуючих, спостереженнях: відчутті самототожності та неперервності свого існування в часопросторі [2]. Якщо немає самототожності або Я-ідентичності (за І. Гоффманом), тоді людина втрачає відчуття власного життєвого часопростору, своєї своєрідності – з цього постає питання: «Чогось хочеться, а чого? [7, с. 101]». Те ж трапилося і з героєм новели, який після спостереження за мурашником опинився перед фактом власної нікчемності: «Тоді у ньому спалахувала туга, близька до відчаю, бо що він у цьому світі: щось нікчемне, ні до чого не здатне – часточка безмежного Ніщо [7, с. 103]». З таким душевним настроєм Борис ходив вулицями міста, намагаючись зрозуміти мудрість світу, але все одно бачив перед собою мурашник. «Блукав вулицями й придивлявся до людей, які кудись заклопотано йшли чи ледве бігли, копошились по обійстях... І йому невідь-чому від того було важко дихати, навіть комір сорочки почав здавлювати. А над головою цвіло безмежне небо, окрасне цим світом: деревами, горбами й будинками – вікно у безмежність, а отже – в ніщо. Бо коли б хтось зирнув з глибини цієї безмежності, то що б побачив? Міста, містечка, села, ниви й дороги, ліси, гори й долини – мурашники [7, с. 103]». Образ цього невсипущого мурашника не давав Борисові можливості визначитися з тим, чого хоче він, бо перед тим, що мав, опускалися руки. Щоб заповнити відчуття марноти буття, хлопець почав займатися дрібним хуліганством на роботі – виливав чорнило із чорнильниць начальників. Навіщо це робив? Мабуть, шукав собі нового заняття – цяцьки в образі начальників та співробітників, щоб заповнити марність власного «Я».

Копирсаючись в собі, Борис йшов до Іри – своєї дівчини. Він був переконаний, що це саме та людина, яка зрозуміє та підтримає його. Та слухаючи хлопця, вона по-новому поглянула на нього. Спочатку сприймала це як наслідки поганого настрою, але переконавшись в серйозності його

аргументів, її обличчя починало змінюватися, а в душі підіймалося щось темне й сіре. Кожна вимовлена ним дурниця, породжувала в дівчини сумніви щодо доречності їх стосунків: «... сіре обличчя, погано поголене підборіддя, ...чужа, хоч і знайома людина [7, с. 102]». Дивлячись на хлопця в такі моменти істини, вона згадувала, що прагла чогось простішого, і от отримала: безвідповідального, неготового до дорослого життя, одним словом тухтія. Вихід один – розійтися, щоб не опинитися на Борисовому місці, не дивитися на оточуючись світ його очима, не бачити навколо себе мурашника. Ці слова вразили хлопця: «... до неї світилися потемнілі й цілком порожні очі [7, с. 105]». Перед собою бачив застигле, безбарвне обличчя, вийшовши з будинку почав помічати руїну навколо себе, а в голові промайнула думка: «Будь мужній! Нічого не скоїлося, нічого! Будь мужній! Треба міняти цяцьки [7, с. 105]». Тільки тепер герой почав розуміти, що широкий світ водночас є надзвичайно малим, і знайти себе в ньому не так вже й просто. Необхідно відчувати свою безперервність та своєрідність, очистити розум від дрібниць людського існування. Поки людина зайнята (володіє так би мовити цяцьками), доти вона живе, а отже, знаходить в цьому сенс буття. Доречно зазначити, що для того, щоб створити цілісне та стійке відчуття Я-ідентичності, необхідно враховувати як переконання власні, так і судження інших людей та перспективу розвитку суспільства. Так сталося і з героєм новели «Цяцьки», який переосмислив власні думки, стосунки з оточенням, дійшов до висновку, що не можна переходити від володіння цяцькою до відчуття власної іграшковості в суспільстві. Отже, в процесі формування цінностей, ідеалів, особистісних планів особливого розвитку набуває складова особистості, її «Я» – система поглядів, мотивів і установок особистості, що обумовлюють її неповторність та самототожність.

Наступний аналізований твір «N-був» написано в 2006 році. Сам письменник пов'язує його з деякими власними генеалогічними пошуками, які зародилися як результат роздумів над втратою пам'яті про померлих людей. «Отож і вирішив про те написати оповідання, але ніяк не міг за нього взятися. І ось на очі натрапив зшиток для записів, якого колись дістав на науковій конференції, що відбувалась у Центральній бібліотеці. І погляд мій упав на обкладинку, де стояло НБУВ, тобто «Національна бібліотека України ім. Вернадського». І я відразу ж її написав за назвою «N-був» [7, с. 100]». Головний герой оповідання вирішує дослідити своє коріння: «Бо кожна людина має знати свій рід [7, с. 117]», а отже, ототожнювати себе зі своїм народом, нацією. Британський дослідник феномену нації Е. Сміт зазначає, що однією із найважливіших й найповніших ідентичностей є національна [4, с. 149]. Усі інші можуть просто накладатися на неї, створюючи цілісний образ особистості. Нація – стійка спільність людей, що

історично склалася, виникла на основі спільності мови, території, економічного життя і психологічного складу, який проявляється у спільності культури [1, с. 62]. Мова, культура, релігія – це ті компоненти, що створюють цілісну особистість.

Герой твору збагнув необхідність пізнати своїх предків у дорослому, осмисленному віці, на відміну від дружини, яка категорично не хотіла згадувати рідню, не хотіла сентиментальних жалощів: «...цей у неї гандж, бо не тільки не бажала згадувати власних родичів, а й наших сентиментальних придибенцій у молодості, і коли я робив щодо того спроби, тобто прагнув викликати духа отих тіней, ставила супроти мене холодні, присмалені очі і різко мене обривала [7, с. 117]». Чому для одних пізнання свого коріння – це необхідний життєвий ритуал самототожнення, а для інших – пусте місце? Може тому, що не кожній людині дана можливість зрозуміти важливість цього процесу. Ідентифікувати себе з минулим, з нацією означає особисте оновлення й гідність. Процес проходження крізь власні душевні страждання, збагачення почуттів, думок під час набуття Я-ідентичності надає людині можливості таким чином відстоювати своє право на існування та вважатися особистістю. Ось до чого праг герой твору, навіть якщо однією із причин зацікавленості минулим став чистий есканізм. Чоловік тікав від дійсності (дружини, побуту), але тікав до більшого, важливішого, до розуміння себе часточкою свого народу: «...мій інтерес до предків – формальна втеча від зайлості з нею, від непорозум'я і сварок, які часом виникають з нічого... І цей мій інтерес анітрохи не науковий, а цілком аматорський, тобто потрібний не суспільству, а мені самому, ... шукаю таки для себе якогось наповнення, не раз відчуваючи себе висушеною таранею, чи висушеним-таки гарбузом [7, с. 118]». Почавши власні розшуки, головний герой розуміє, що родова пам'ять тримається не документально, а лише на дріб'язкових згадках очевидців. Людська здатність пам'ятати про когось ґрунтується на збереженні моментів, що не можуть в повній мірі скласти цілісну картину про людину: «Але те, що, окрім таких дрібниць, про людей не залишилось у пам'яті нічого істотного, мене жахало! [7, с. 120]». Немає життєвої історії – немає людини, ніхто не пам'ятає її, бо розповісти нічого: «... отже, це була тінь – не людина, при цьому тінь залишилася, а людина пропала [7, с. 121]». Так герой оповідання знайшов далекого родича, про якого ніхто нічого не зміг згадати, тому назвав умовно N. Чим далі він заходив у своїх пошуках, тим виразніше бачив, що життя зробило все, щоб знищити можливі сліди цієї людини: «... скільки їх було людей-тіней, які прокралися, затаюючись, крізь дні свого життя і, ніким не помічені, так і зникли в темряві небуття навіки [7, с. 124]». На цьому можна було б поставити крапку, але герой оповідання, людина освічена, розуміє, що все це не так просто, як здається, що інтерес до родової пам'яті набагато

глибший і пов'язується він з поняттям національного самоусвідомлення. Е. Сміт наголошує, що важливою функцією національної ідентичності є створення сильної спільноти з властивими їй історією та долею, в порятунку людини від особистого забуття та у відновленні колективної віри [4, с. 157]. Подолання забуття через нащадків, відновлення національної гідності, реалізація братерства, ритуали, які прив'язують живих до мертвих – ось головні ознаки національної ідентичності в сучасному світі. І герой розмірковує: «... нутром відчував, що людина таки мусить відчувати закоріненість в цьому світі, хоча більшість із нас живуть, як метелики – пролітав свій день і зник без сліду й наслідків, хіба замість себе випустивши у світ дітей, онуків чи правнуків... І це головний людський інтерес у їхньому веселлі, а ще дати підставу для продовження в часі... [7, с. 124]». Герой переконаний, що особистість повинна цікавитися слабкими, кволими людьми, що перетворилися у тінь, бо кожен із нас має права на місце під сонцем: «Ось чому зацікавився людиною без імені та прізвища, без сталого місця проживання, людиною тіней і закутків, людиною – тінню зниклою, бо всі, навіть сильні, зажерливі, агресивні, потужні, зрештою, також стають послі-

дом... [7, с. 124]». Ці слова розкривають справжню сутність людини, якій не байдужі національні сентименти, а можливість ідентифікувати себе з нацією стає необхідністю. Від наявності такої ідентифікації залежить характер та стиль міжособистісних стосунків людей, і як результат – існування національно цілісної держави. Отже, національна ідентичність залежить від пам'яті кожного, бо сукупність уявлень народу про своє минуле, зафіксоване у формі знань, культурних переконань, символів, міфів, завжди слугувало важливим чинником творення нації.

Таким чином, проаналізувавши твори В. Шевчука, доходимо висновку про наявність чинника ідентичності особистості у творчій манері автора. Зокрема новела «Цяцьки», написана в часи відродження свободи особистості, презентує Я-ідентичність як результат самовдосконалення людини. Оповідання «N-був» порушує проблему утвердження національної самосвідомості у XXI ст., коли через швидкий темп глобалізації, інформатизації суспільства, людина втрачає зв'язок зі своїм народом, культурою, історичною пам'яттю. Тому подальші дослідження творчості В. Шевчука – репрезентанта української нації – вважаємо необхідними та доречними.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму / Б. Андерсон. – К. : Критика, 2001. – 272 с.
2. Іванюк І. Становлення ідентичності особистості в зарубіжній психології [Електронний ресурс] / І. Іванюк // Режим доступу : http://www.social-science.com.ua/jornal_content/189.
3. Новий український тлумачний словник / [за заг. ред. В. Дубічинського]. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2008. – 608 с.
4. Сміт Е. Національна ідентичність / Е. Сміт. – К. : Основи, 1994. – С. 149–183.
5. Тейлор Ч. Мультикультуралізм і «Політика визнання» / Ч. Тейлор. – К. : Альтерпрес, 2004. – 172 с.
6. Шевчук В. На березі часу. Мій Київ. Входи́ни / В. Шевчук // Київ. – 2002. – № 6–7. – С. 21–125.
7. Шевчук В. Три оповідання із різночасся / В. Шевчук // Київ. – 2008. – № 7–8. – С. 109–126.

© Бугайова Н. А., 2011

Стаття надійшла до редколегії 27.05.11